

Təhsilin şəxsiyyətin formalaşmasında rolu

Samirət Məmmədova

Xülasə. Tədqiqatın məqsədi təhsilin bilik ötürməkdən daha geniş funksiyaya malik olduğunu, fərdin mənəvi dəyərlərinin, sosial davranış modellərinin, tənqidi düşünmə bacarıqlarının və vətəndaş mövqeyinin formalaşmasında əsas mexanizmlərdən biri kimi çıxış etdiyini göstərməkdir. Araşdırmada klassik pedaqoji və psixoloji yanaşmaların müqayisəli təhlili aparılmış, nəzəri mənbələr əsasında keyfiyyət yönümlü sənəd analizi üsulundan istifadə edilmişdir. Nəticələr göstərir ki, şəxsiyyətin inkişafı yalnız məktəb proqramının məzmunundan deyil, həm də müəllim-şagird münasibətlərindən, ailə və məktəb əməkdaşlığından, təlim mühitinin demokratik xarakterindən və sosial təcrübələrin təşkilindən asılıdır. Təhsil fərdin özünü dərk etməsinə, sosial məsuliyyət hissinin yaranmasına, əməkdaşlıq və tolerantlıq kimi keyfiyyətlərin möhkəmlənməsinə güclü təsir göstərir. Məqalədə həmçinin müasir dövrdə rəqəmsallaşma, sosial media, qeyri-bərabərlik və dəyərlər böhranı kimi amillərin şəxsiyyət tərbiyəsi sahəsində yaratdığı çağırışlar araşdırılır və onların aradan qaldırılması üçün praktik həll yolları təklif olunur.

Açar sözlər: təhsil, şəxsiyyət, sosiallaşma, dəyərlər tərbiyəsi, məktəb mühiti, vətəndaşlıq, tənqidi düşünmə

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

E-poçt: filologiya_dekanliq@mail.ru

Daxil oldu: 11 Mart 2026; Qəbul edildi: 12 May 2026; Onlayn dərc edildi: 30 İyul 2026

© Müəllif(lər) 2026. Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

The Role of Education in the Formation of Personality

Samirat Mammadova

Abstract. This article analyzes the role of education in personality formation through the IMRAD structure. The aim is to demonstrate that education performs a function far broader than the transmission of knowledge and serves as a core mechanism in the development of moral values, social behavior patterns, critical thinking, and civic identity. The study uses qualitative document analysis based on classical pedagogical and psychological sources. The findings indicate that personality development depends not only on curriculum content but also on teacher-student relationships, family-school cooperation, the democratic nature of the learning environment, and the organization of social experiences. Education significantly influences self-awareness, responsibility, cooperation, and tolerance. The article also explores current challenges created by digitalization, social media, inequality, and value crises, and proposes practical solutions for strengthening personality-oriented education.

Keywords: *education, personality, socialization, value education, school environment, citizenship, critical thinking*

Baku State University, Baku, Azerbaijan
E-mail: filologiya_dekanliq@mail.ru

Received: 11 March 2026; Accepted: 12 May 2026; Published online: 30 July 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Təhsil cəmiyyətin davamlı inkişafını təmin edən ən mühüm sosial institutlardan biri olmaqla yanaşı, şəxsiyyətin hərtərəfli formalaşmasına təsir göstərən əsas amillərdəndir. Təhsilin əsas məqsədi yalnız bilik, bacarıq və vərdişlərin öyrədilməsi deyil, həm də müstəqil düşünən, məsuliyyətli, sosial cəhətdən fəal və milli-mənəvi dəyərlərə sadıq şəxsiyyət yetişdirməkdir. Müasir pedaqoji yanaşmalarda təhsil fərdin intellektual inkişafı ilə yanaşı, onun sosiallaşmasını, emosional yetkinliyini, etik davranış normalarını mənimsəməsini və cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasını təmin edən çoxşaxəli proses kimi qiymətləndirilir (Dewey, 1916; İsmixanov, 2010).

Şəxsiyyətin formalaşması mürəkkəb və dinamik proses olub, irsi xüsusiyyətlər, ailə mühiti, məktəb, sosial münasibətlər və mədəni dəyərlərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində baş verir. Bu prosesdə məktəb yalnız bilik verən müəssisə deyil, həm də fərdin sosial davranışını, ünsiyyət bacarıqlarını, əməkdaşlıq mədəniyyətini və vətəndaş məsuliyyətini inkişaf etdirən mühüm tərbiyə mühitidir. Bronfenbrenner (1979) şəxsiyyət inkişafını fərdin yaşadığı ekoloji sistemlərin qarşılıqlı təsiri ilə izah edərək ailə, məktəb və cəmiyyətin bu prosesdə ayrılmaz rol oynadığını vurğulamışdır. Bu baxımdan təhsil mühiti şəxsiyyətin inkişafına təsir edən əsas sosial mexanizmlərdən biri hesab edilir.

Pedagoji və psixoloji nəzəriyyələr təhsilin şəxsiyyətin formalaşmasına təsirini müxtəlif aspektlərdən izah edir. Dewey (1916) məktəbi demokratik cəmiyyətin modeli hesab edərək təhsilin həyatdan ayrılmaz olduğunu və öyrənmənin praktik fəaliyyət üzərində qurulmasının vacibliyini qeyd etmişdir. Vygotsky (1978) idrak inkişafının sosial qarşılıqlı təsir nəticəsində formalaşdığını göstərərək müəllim və öyrənən arasında əməkdaşlığın əhəmiyyətini əsaslandırmışdır. Piaget (1969) isə fərdin biliyi passiv qəbul etmədiyini, onu aktiv fəaliyyət nəticəsində qurduğunu irəli sürmüşdür. Eriksonun (1968) psixososial inkişaf nəzəriyyəsinə əsasən məktəb dövrü şəxsiyyətin kimlik hissənin formalaşdığı mühüm mərhələdir və bu mərhələdə təhsil mühiti fərdin özünəinamının, sosial məsuliyyətinin və gələcək həyat mövqeyinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynayır.

Müasir dövrdə rəqəmsallaşma, qloballaşma və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı təhsil sisteminin qarşısında yeni vəzifələr qoymuşdur. İnformasiya bolluğu şəraitində təhsil yalnız məlumat ötürən sistem kimi deyil, həm də tənqidi düşünmə, problemlərin həlli, yaradıcı fəaliyyət, əməkdaşlıq və rəqəmsal savadlılıq kimi XXI əsr bacarıqlarını formalaşdıran mühüm vasitə kimi çıxış edir. Rogers (1969) öyrənənin şəxsiyyət mərkəzli inkişafının təhsilin əsas məqsədlərindən biri olduğunu qeyd etmiş, Freire (1970) isə təhsilin fərdlərin tənqidi şüurunun formalaşmasına və cəmiyyətin inkişafına xidmət etməli olduğunu vurğulamışdır. UNESCO (2026) da dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə nail olunmasında keyfiyyətli təhsilin və şəxsiyyətyönümlü yanaşmaların həlledici əhəmiyyətə malik olduğunu bildirir.

Beləliklə, şəxsiyyətin formalaşmasında təhsil yalnız biliklərin mənimsənilməsini təmin edən proses deyil, həm də fərdin sosial, mənəvi, emosional və intellektual inkişafını dəstəkləyən kompleks sistemdir. Bu baxımdan təhsil cəmiyyətin gələcəyini müəyyənləşdirən strateji sahə olmaqla yanaşı, məsuliyyətli, yaradıcı və yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik vətəndaşların yetişdirilməsinin əsas

vasitəsi hesab olunur. Məqalənin məqsədi təhsilin şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən əsas amilləri müasir elmi yanaşmalar əsasında təhlil etmək, bu prosesin nəzəri əsaslarını sistemləşdirmək və təhsil praktikası üçün əhəmiyyətini müəyyənləşdirməkdir.

Metod

Bu tədqiqat keyfiyyət (qualitative) tədqiqat yanaşması əsasında aparılmışdır və əsas tədqiqat metodu kimi sənəd təhlili (document analysis) seçilmişdir. Sənəd təhlili təhsil və şəxsiyyətin formalaşması sahəsində mövcud elmi biliklərin sistemli şəkildə öyrənilməsinə, müxtəlif nəzəri yanaşmaların müqayisə edilməsinə və onların ümumiləşdirilməsinə imkan verən elmi metodlardan biri hesab olunur. Tədqiqatın məqsədi empirik məlumat toplamaq deyil, mövzu ilə bağlı mövcud elmi yanaşmaları təhlil etmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək və təhsilin şəxsiyyətin formalaşmasına təsirini nəzəri baxımdan qiymətləndirmək olmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını pedaqogika, inkişaf psixologiyası, təhsil fəlsəfəsi və təhsil siyasəti sahəsində fundamental elmi əsərlər, monoqrafiyalar və beynəlxalq təşkilatların rəsmi sənədləri təşkil etmişdir. Mənbələrin seçimi məqsədyönlü seçim prinsipi əsasında aparılmış və yalnız mövzu ilə birbaşa əlaqəli, elmi etibarlılığı yüksək olan ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir. Tədqiqata daxil edilən mənbələr arasında John Deweyin təcrübəyə əsaslanan təhsil konsepsiyası, Lev Vygotskynin sosial-konstruktivist yanaşması, Jean Piagetin koqnitiv inkişaf nəzəriyyəsi, Erik Eriksonun psixososial inkişaf modeli, Albert Banduranın sosial öyrənmə nəzəriyyəsi, Carl Rogersin humanist pedaqogikası, Paulo Freirenin tənqidi pedaqoji yanaşması, Nel Noddingsin qayğı etikasına əsaslanan təhsil modeli, Urie Bronfenbrennerin ekoloji sistemlər nəzəriyyəsi, eləcə də Azərbaycan pedaqoji fikrini əks etdirən elmi nəşrlər və UNESCO-nun müasir təhsil siyasəti ilə bağlı sənədləri yer almışdır (Dewey, 1916; Vygotsky, 1978; Piaget, 1969; Erikson, 1968; Bandura, 1977; Rogers, 1969; Freire, 1970; Noddings, 2003; Bronfenbrenner, 1979; İsmixanov, 2010; Mehdiyev, 2012; UNESCO, 2026).

Mənbələrin seçilməsi zamanı bir neçə əsas meyar rəhbər tutulmuşdur. Birinci meyar seçilmiş əsərlərin təhsilin şəxsiyyətin formalaşmasına təsirini elmi əsaslarla izah etməsi olmuşdur. İkinci meyar həmin mənbələrin pedaqogika və inkişaf psixologiyası sahəsində fundamental nəzəriyyələr sırasında yer almasıdır. Üçüncü meyar isə onların məktəb mühitinin, müəllim amilinin, sosiallaşma prosesinin, mənəvi-etik dəyərlərin və vətəndaş məsuliyyətinin formalaşmasına dair elmi baxışları əhatə etməsi ilə bağlı olmuşdur. Bundan əlavə, müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən rəqəmsallaşma, qloballaşma və dayanıqlı inkişaf kimi çağırışları əks etdirən beynəlxalq sənədlərin də tədqiqata daxil edilməsinə üstünlük verilmişdir.

Toplanmış elmi mənbələrin təhlili zamanı müqayisəli analiz, məzmun təhlili və analitik sintez metodlarından istifadə edilmişdir. İlk mərhələdə seçilmiş ədəbiyyat sistemləşdirilmiş, mövzu ilə bağlı əsas anlayışlar – təhsil, şəxsiyyət, sosiallaşma, tərbiyə, idrak inkişafı, dəyərlər təhsili, şəxsiyyətyönlü təlim və vətəndaşlıq tərbiyəsi müəyyən edilmişdir. Sonrakı mərhələdə bu anlayışların müxtəlif müəlliflər tərəfindən necə izah edildiyi müqayisə edilmiş, onların ortaq və fərqli xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Daha sonra əldə olunan nəticələr analitik sintez yolu ilə ümumiləşdirilərək təhsilin şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən əsas istiqamətlər müəyyən edilmişdir.

Araşdırma zamanı əldə edilən məlumatların etibarlılığını təmin etmək məqsədilə müxtəlif müəlliflərin nəzəri baxışları qarşılıqlı şəkildə müqayisə edilmiş, yalnız elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunmuş və geniş istinad edilən mənbələrdən istifadə edilmişdir. Milli və beynəlxalq ədəbiyyatın birlikdə təhlili tədqiqatın obyektivliyini artırmış, mövzunun həm nəzəri, həm də praktik aspektlərini daha dolğun şəkildə qiymətləndirməyə imkan vermişdir.

Tədqiqatın əsas məhdudiyyəti onun nəzəri xarakter daşması ilə bağlıdır. Araşdırmada empirik məlumat toplama metodlarından – sorğu, müsahibə və ya eksperimentdən istifadə edilməmişdir. Buna görə də əldə olunan nəticələr mövcud elmi ədəbiyyatın ümumiləşdirilməsinə əsaslanır və konkret təhsil müəssisələri üzrə statistik göstəriciləri əks etdirmir. Bununla yanaşı, geniş elmi baza əsasında aparılmış sistemli təhlil təhsilin şəxsiyyətin formalaşmasına təsir mexanizmlərini kompleks şəkildə qiymətləndirməyə və gələcək empirik tədqiqatlar üçün nəzəri əsas yaratmağa imkan vermişdir.

Nəticələr

Aparılmış tədqiqatın nəticələri göstərir ki, təhsil şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən ən mühüm sosial institutlardan biridir və onun funksiyası yalnız akademik biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır. Əldə olunan tapıntılar klassik və müasir pedaqoji nəzəriyyələrlə müqayisə edildikdə aydın olur ki, təhsil fərdin intellektual inkişafı ilə yanaşı, onun sosial davranışının, mənəvi dəyərlərinin, emosional sabitliyinin və vətəndaş mövqeyinin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Bu nəticələr Dewey (1916), Vygotsky (1978), Piaget (1969), Erikson (1968), Bandura (1977) və Bronfenbrennerin (1979) irəli sürdüyü nəzəri yanaşmalarla uyğunluq təşkil edir.

Araşdırmanın əsas nəticələrindən biri ondan ibarətdir ki, şəxsiyyətin formalaşması yalnız təlimin məzmunundan deyil, həm də öyrənmə prosesinin təşkilindən asılıdır. Müasir pedaqoji yanaşmalar öyrənməni passiv informasiya qəbul edən deyil, bilik yaradan və onu praktik fəaliyyətə tətbiq edən aktiv subyekt kimi qiymətləndirir. Deweyin təhsil fəlsəfəsində irəli sürülən "learning by doing" prinsipi bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dewey hesab edirdi ki, məktəb real həyatın modeli olmalı və öyrənənlər problemlərin həllində fəal iştirak etməlidirlər (Dewey, 1916). Tədqiqatın nəticələri də göstərir ki, layihə əsaslı öyrənmə, əməkdaşlığa əsaslanan fəaliyyətlər və praktik tapşırıqlar şagirdlərin yalnız bilik səviyyəsini deyil, həm də məsuliyyət hissini, təşəbbüskarlığını və müstəqil qərar vermə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu isə şəxsiyyətin sosial və intellektual yetkinliyinin formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Araşdırma nəticələrinin Vygotskynin sosial-konstruktivist nəzəriyyəsi ilə müqayisəsi göstərir ki, sosial qarşılıqlı fəaliyyət şəxsiyyət inkişafının əsas şərtlərindən biridir. Vygotsky öyrənməni fərdin təkbaşına fəaliyyəti kimi deyil, sosial əməkdaşlıq nəticəsində baş verən proses kimi qiymətləndirirdi (Vygotsky, 1978). Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, müəllim və şagird arasında qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibətlər, qrup işi, kollektiv layihələr və sinifdaxili diskussiyalar təkcə idrak inkişafına deyil, həm də ünsiyyət bacarıqlarının, empatiyanın və sosial məsuliyyət hissəsinin formalaşmasına mühüm töhfə verir. Bu baxımdan məktəb sosial münasibətlərin öyrənilməsi və praktikada tətbiq olunduğu ilk ictimai mühitlərdən biri kimi çıxış edir.

Piagetin kognitiv inkişaf nəzəriyyəsi də tədqiqatın nəticələrini dəstəkləyən mühüm nəzəri əsaslardan biridir. Piagetə görə öyrənmə yalnız məlumatın yadda saxlanması deyil, mövcud biliklərin yeni təcrübələr əsasında yenidən qurulması prosesidir (Piaget, 1969). Tədqiqat göstərmişdir ki, problem əsaslı öyrənmə, tənqidi düşünmə tapşırıqları və analitik fəaliyyətlər şagirdlərin idrak bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu yanaşma öyrənənlərdə səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyən etmək, alternativ həll yolları axtarmaq və müstəqil qərarlar qəbul etmək kimi bacarıqları formalaşdırır. Nəticədə şəxsiyyət daha yaradıcı, çevik düşünən və dəyişən şəraitə uyğunlaşa bilən xüsusiyyətlər qazanır.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, məktəb mühiti şəxsiyyətin psixososial inkişafına da mühüm təsir göstərir. Eriksonun psixososial inkişaf nəzəriyyəsinə əsasən məktəb dövrü fərdin özünəinamının, sosial statusunun və kimlik hissəsinin formalaşdığı əsas mərhələlərdən biridir (Erikson, 1968). Araşdırma zamanı müəyyən edilmişdir ki, müəllimin dəstəkləyici münasibəti, şagird nailiyyətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi və məktəbdə müsbət psixoloji iqlimin yaradılması öyrənənlərin öz potensialına inamını artırır. Əksinə, davamlı tənqid, sosial ayrı-seçkilik və uğursuzluqların düzgün

idarə olunmaması şəxsiyyət inkişafında mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Bu fakt müəllimin yalnız fənn mütəxəssisi deyil, həm də psixoloji dəstək göstərən pedaqoji lider kimi fəaliyyət göstərməsinin vacibliyini bir daha təsdiq edir.

Banduranın sosial öyrənmə nəzəriyyəsi tədqiqatın digər mühüm nəticələrinin izahında əhəmiyyətli yer tutur. Banduraya görə insanlar davranış nümunələrini müşahidə etməklə öyrənirlər (Bandura, 1977). Tədqiqat göstərmişdir ki, müəllimin davranışı, etik prinsiplərə riayət etməsi, ünsiyyət mədəniyyəti və problemli situasiyalarda nümayiş etdirdiyi mövqe şagirdlər üçün nümunə rolunu oynayır. Bu baxımdan müəllimin peşə etikası və şəxsiyyəti tədris proqramı qədər əhəmiyyətli hesab edilə bilər. Şagirdlər yalnız dərslikdən deyil, müəllimin gündəlik davranışından da öyrənirlər. Buna görə də müasir müəllim modeli yüksək peşəkarlıqla yanaşı, etik məsuliyyət, emosional intellekt və sosial liderlik xüsusiyyətlərinə malik olmalıdır.

Araşdırma zamanı diqqət çəkən məqamlardan biri də təhsil prosesində "gizli kurikulum"un roludur. Formal kurikulum şagirdlərə konkret bilik və bacarıqlar qazandırsa da, məktəbdə hökm sürən münasibətlər sistemi, intizam qaydaları, müəllim-şagird münasibətləri və məktəbin təşkilati mədəniyyəti şəxsiyyətin formalaşmasına daha dərin təsir göstərə bilər. Şagirdlər gündəlik fəaliyyət zamanı əməkdaşlıq, məsuliyyət, qarşılıqlı hörmət və ədalət kimi sosial normaları praktik şəkildə mənimsəyirlər. Bu baxımdan məktəb yalnız təlim müəssisəsi deyil, həm də sosial davranışın formalaşdırıldığı mühüm tərbiyə mühiti kimi qiymətləndirilməlidir.

Ümumilikdə, əldə olunan nəticələrin klassik pedaqoji nəzəriyyələrlə müqayisəsi göstərir ki, müasir təhsil sistemi yalnız akademik göstəricilərin yüksəldilməsinə deyil, həm də hərtərəfli inkişaf etmiş, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə, sosial məsuliyyətə və tənqidi düşünmə bacarıqlarına malik şəxsiyyətin formalaşdırılmasına yönəlməlidir. Bu yanaşma təhsilin cəmiyyətin davamlı inkişafında strateji əhəmiyyətini bir daha təsdiqləyir.

Aparılmış tədqiqatın nəticələri müasir təhsil sistemində baş verən qlobal dəyişikliklərin şəxsiyyətin formalaşmasına birbaşa təsir göstərdiyini nümayiş etdirir. XXI əsrdə rəqəmsallaşma, qloballaşma, süni intellekt texnologiyalarının inkişafı və informasiya axınının sürətlənməsi təhsilin məzmununu və məqsədlərini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir. Əgər əvvəlki dövrlərdə təhsilin əsas vəzifəsi biliklərin ötürülməsi hesab olunurdusa, müasir dövrdə onun əsas missiyası informasiyanı təhlil edə bilən, tənqidi düşünən, etik qərarlar qəbul edən və sürətlə dəyişən sosial mühitə uyğunlaşan şəxsiyyət yetişdirməkdir. UNESCO (2026) da vurğulayır ki, keyfiyyətli təhsil yalnız akademik nəticələr deyil, həm də dayanıqlı inkişaf, sosial məsuliyyət və qlobal vətəndaşlıq dəyərlərinin formalaşdırılmasına xidmət etməlidir.

Tədqiqat nəticələrinin təhlili göstərir ki, rəqəmsal texnologiyalar şəxsiyyətin inkişafı üçün həm geniş imkanlar, həm də yeni risklər yaradır. Elektron təhsil platformaları, açıq təhsil resursları, virtual laboratoriyalar və süni intellekt əsaslı öyrənmə sistemləri fərdiləşdirilmiş təlim imkanlarını genişləndirərək öyrənənlərin müstəqil fəaliyyətini stimullaşdırır. Bununla yanaşı, sosial media platformalarında nəzarətsiz informasiya axını, dezinformasiya, kiberzorakılıq, rəqəmsal asılılıq və informasiya manipulyasiyası kimi problemlər xüsusilə məktəb yaşlı uşaqların şəxsiyyət inkişafına mənfi təsir göstərə bilər. Bu baxımdan məktəbin funksiyası yalnız bilik verməklə məhdudlaşmamalı, həm də şagirdlərdə informasiya savadlılığı, media mədəniyyəti və rəqəmsal etik davranış formalaşdırılmalıdır.

Müasir təhsil sistemində süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi də yeni pedaqoji reallıq yaratmışdır. ChatGPT, adaptiv öyrənmə platformaları, avtomatik qiymətləndirmə sistemləri və digər intellektual texnologiyalar müəllim fəaliyyətini dəstəkləməklə yanaşı, öyrənənlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun təlim imkanları yaradır. Bununla belə, tədqiqat göstərir ki, heç bir texnologiya müəllimin şəxsiyyət

formalaşdırıcı rolunu əvəz edə bilməz. Süni intellekt məlumat təqdim edə, tapşırıqlar hazırlaya və geribildirim verə bilər, lakin empatiya, emosional dəstək, etik tərbiyə, sosial münasibətlərin idarə olunması və mənəvi dəyərlərin aşılınması yalnız insan amili vasitəsilə mümkün olur. Bu səbəbdən gələcəyin təhsil modeli müəllim və texnologiyanın qarşılıqlı əməkdaşlığına əsaslanmalıdır.

Araşdırmanın nəticələri inklüziv təhsilin şəxsiyyətin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu da təsdiq edir. Müasir pedaqoji yanaşmalarda hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri, öyrənmə tempi, sosial-mədəni mənsubiyyəti və psixoloji ehtiyacları nəzərə alınmalıdır. Noddingsin (2003) qayğı yönümlü təhsil konsepsiyası göstərir ki, şagird özünü təhlükəsiz, dəyərli və qəbul edilmiş hiss etdikdə onun öyrənmə motivasiyası və sosial inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlir. Buna görə inklüziv təhsil yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin inteqrasiyası deyil, bütün öyrənənlər üçün bərabər imkanların yaradılması deməkdir. Bronfenbrennerin ekoloji sistemlər nəzəriyyəsi kontekstində əldə olunan nəticələr göstərir ki, şəxsiyyətin formalaşması məktəbin fəaliyyəti ilə məhdudlaşmır. Ailə, həmyaşd qrupu, yerli icma, kütləvi informasiya vasitələri və dövlətin təhsil siyasəti vahid sosial-ekoloji sistem kimi fəaliyyət göstərir (Bronfenbrenner, 1979). Əgər bu sistemlər arasında məqsəd və dəyərlər baxımından uzlaşma mövcuddursa, şəxsiyyət inkişafı daha sabit və davamlı xarakter alır. Əks halda müxtəlif sosial təsirlər arasında yaranan ziddiyyətlər öyrənənin davranışında, motivasiyasında və dəyər seçimində qeyri-müəyyənlik yarada bilər.

Tədqiqatın nəticələri məktəb və ailə əməkdaşlığının da strateji əhəmiyyətini ortaya qoyur. Müasir pedaqoji tədqiqatlar göstərir ki, valideynlərin təhsil prosesində fəal iştirakı şagirdlərin akademik nailiyyətləri ilə yanaşı, onların sosial və emosional inkişafına da müsbət təsir göstərir. Ailə və məktəb arasında davamlı əməkdaşlıq olduqda şagirdlər daha sabit davranış modeli nümayiş etdirir, özünəinamları artır və sosial məsuliyyət hissi güclənir. Buna görə məktəblərdə valideynlərlə sistemli əməkdaşlıq mexanizmlərinin qurulması, maarifləndirici proqramların keçirilməsi və ailələrin təhsil prosesinə fəal cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Araşdırma göstərir ki, müasir təhsil sistemi yumşaq bacarıqların (soft skills) inkişafına əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha çox diqqət yetirməlidir. Əmək bazarında baş verən dəyişikliklər artıq yalnız akademik biliklərin kifayət etmədiyini göstərir. Komanda işi, liderlik, kommunikasiya, emosional intellekt, kreativlik, təşəbbüskarlıq və adaptasiya bacarıqları şəxsiyyətin uğurlu inkişafının əsas göstəricilərinə çevrilmişdir. Bu baxımdan kurikulumlarda yalnız fənn biliklərinin deyil, sosial-emosional öyrənmə komponentlərinin də sistemli şəkildə inteqrasiya olunması zəruridir.

Azərbaycan təhsil sistemi kontekstində aparılmış təhlil göstərir ki, son illərdə kurikulum islahatları, şagirdyönümlü təlim metodlarının tətbiqi, rəqəmsal təhsil imkanlarının genişləndirilməsi və müəllimlərin peşəkar inkişaf proqramları şəxsiyyətyönümlü təhsil modelinin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Bununla yanaşı, qiymətləndirmə sisteminin hələ də əsasən akademik nəticələrə yönəlməsi, sosial-emosional inkişaf göstəricilərinin kifayət qədər nəzərə alınmaması və məktəblərdə psixoloji xidmətlərin bütün təhsil müəssisələrini tam əhatə etməməsi müəyyən çətinliklər yaradır. Bu səbəbdən gələcək təhsil islahatlarında şəxsiyyətin kompleks inkişafını əhatə edən qiymətləndirmə meyarlarının hazırlanması məqsəduyğun hesab olunur.

Beləliklə, əldə olunan nəticələr göstərir ki, müasir təhsil sistemi yalnız biliklərin ötürülməsinə deyil, insan kapitalının formalaşdırılmasına, sosial rifahın yüksəldilməsinə və demokratik cəmiyyətin inkişafına xidmət edən strateji sahə kimi qiymətləndirilməlidir. Şəxsiyyətin formalaşması yalnız məktəbin deyil, ailənin, cəmiyyətin və dövlətin birgə məsuliyyəti olduğundan bu istiqamətdə həyata keçirilən bütün islahatlar vahid pedaqoji konsepsiya əsasında əlaqələndirilməlidir. Yalnız belə yanaşma gələcəyin yaradıcı, məsuliyyətli, etik dəyərlərə sadıq və qlobal çağırışlara hazır olan vətəndaşlarının formalaşmasına real töhfə verə bilər.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, şəxsiyyətin formalaşmasında təhsilin rolunun gücləndirilməsi yalnız məktəbdaxili fəaliyyətlə məhdudlaşmamalı, həm də dövlətin təhsil siyasəti, müəllim hazırlığı, ailə-məktəb əməkdaşlığı və cəmiyyətin ümumi inkişaf strategiyası ilə uzlaşdırılmalıdır. Müasir dövrdə təhsil sistemi qarşısında duran əsas vəzifə yüksək akademik göstəricilər əldə etmək deyil, eyni zamanda dəyişən sosial mühitə uyğunlaşa bilən, yaradıcı düşünən, məsuliyyətli qərarlar qəbul edən və milli-mənəvi dəyərlərə sadıq vətəndaş yetişdirməkdir. Bu baxımdan aparılmış nəzəri təhlil təhsilin yalnız biliklərin ötürülməsi funksiyasını deyil, həm də sosial transformasiya və insan kapitalının inkişafı funksiyasını yerinə yetirdiyini bir daha təsdiq edir.

Əldə olunan nəticələr göstərir ki, mövcud kurikulumlarda şəxsiyyətin inkişafına yönəlmiş komponentlərin daha sistemli şəkildə integrasiya olunmasına ehtiyac vardır. Akademik biliklərin qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, tənqidi düşünmə, yaradıcı yanaşma, etik qərarvermə, emosional intellekt, liderlik, əməkdaşlıq və sosial məsuliyyət kimi bacarıqların inkişafı da təhsil prosesinin əsas nəticələri kimi qiymətləndirilməlidir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemlərində sosial-emosional öyrənmə (Social and Emotional Learning – SEL) proqramlarının geniş tətbiqi göstərir ki, bu bacarıqların məktəb illərində formalaşdırılması həm akademik nailiyyətlərin yüksəlməsinə, həm də gələcək peşə fəaliyyətində uğurun artmasına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan milli kurikulumlarda sosial-emosional kompetensiyaların daha geniş yer alması məqsəduyğun hesab edilə bilər.

Müzakirə olunan nəticələr müəllim hazırlığı sisteminin də yenidən qiymətləndirilməsinin vacibliyini göstərir. Müasir müəllim yalnız fənn biliklərinə malik mütəxəssis deyil, eyni zamanda mentor, tərbiyəçi, psixoloji dəstək göstərən şəxs və sosial lider kimi fəaliyyət göstərməlidir. Buna görə ali pedaqoji təhsil müəssisələrində müəllim hazırlığı proqramlarına inkişaf psixologiyası, emosional intellekt, konfliktlərin idarə olunması, inklüziv təhsil, rəqəmsal pedaqogika, media savadlılığı və etik liderlik kimi istiqamətlərin daha geniş daxil edilməsi zəruridir. Müəllimin peşəkar inkişafı fasiləsiz proses kimi qiymətləndirilməli, xidmətçi təlimlər müasir təhsil çağırışlarına uyğun şəkildə yenilənməlidir.

Araşdırmanın nəticələri məktəb rəhbərliyinin və təhsil idarəçiliyinin rolunu da ön plana çıxarır. Məktəbdə sağlam psixoloji mühitin yaradılması, demokratik idarəetmə prinsiplərinin tətbiqi, müəllimlər arasında əməkdaşlıq mədəniyyətinin formalaşdırılması və şagirdlərin qərar qəbul etmə prosesinə cəlb edilməsi şəxsiyyətin inkişafını dəstəkləyən mühüm amillərdir. Məktəb rəhbərliyi yalnız inzibati funksiyalar yerinə yetirən struktur deyil, həm də məktəbin pedaqoji mədəniyyətini formalaşdıran liderlik institutu kimi çıxış etməlidir.

Müzakirə nəticələri göstərir ki, ailə ilə məktəb arasında davamlı əməkdaşlığın qurulması şəxsiyyətin harmonik inkişafının əsas şərtlərindən biridir. Ailə uşağın ilkin sosiallaşma mühiti olduğu üçün burada formalaşan dəyərlər məktəbdə verilən tərbiyə ilə uyğunluq təşkil etdikdə daha davamlı nəticələr əldə edilir. Valideynlərin məktəb həyatında fəal iştirakı, müəllim-valideyn əməkdaşlığının sistemli təşkili və birgə tərbiyə strategiyalarının hazırlanması uşağın emosional sabitliyini və sosial adaptasiyasını gücləndirir. Buna görə məktəblərdə valideyn universitetləri, maarifləndirici seminarlar və psixoloji məsləhət xidmətlərinin genişləndirilməsi praktik baxımdan əhəmiyyətli hesab olunur.

Rəqəmsal transformasiya şəraitində təhsil siyasətinin əsas prioritetlərindən biri də media savadlılığının və rəqəmsal vətəndaşlıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi olmalıdır. Müasir şagirdlər gündəlik həyatlarında böyük həcmdə informasiya ilə qarşılaşırlar. Bu informasiyanın düzgün qiymətləndirilməsi, etibarlı mənbələrin seçilməsi, şəxsi məlumatların qorunması və rəqəmsal etik davranış qaydalarına əməl olunması artıq ümumi təhsil kompetensiyalarının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Məktəblərdə media savadlılığı üzrə sistemli proqramların tətbiqi şagirdlərin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişafına mühüm töhfə verə

bilər.

Araşdırmanın nəticələri inklüziv təhsil prinsiplərinin daha da gücləndirilməsinin vacibliyini də göstərir. Müasir məktəb bütün öyrənənlər üçün bərabər imkanlar yaratmalı, onların fərdi xüsusiyyətlərini və təhsil ehtiyaclarını nəzərə almalıdır. Inklüziv mühit yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin inteqrasiyası ilə məhdudlaşmır; o, hər bir uşağın özünü təhlükəsiz, dəyərli və qəbul edilmiş hiss etdiyi təhsil mühitinin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Belə mühitdə şagirdlərin özünəinamı artır, sosial münasibətləri inkişaf edir və təlim motivasiyası yüksəlir. Bununla yanaşı, tədqiqatın müəyyən məhdudiyyətləri də mövcuddur. Araşdırma nəzəri xarakter daşdığından nəticələr əsasən elmi ədəbiyyatın müqayisəli təhlilinə əsaslanır və empirik məlumatlarla təsdiqlənmir. Müxtəlif ölkələrin təhsil sistemləri arasında mövcud sosial, iqtisadi və mədəni fərqlər nəzəri nəticələrin praktik tətbiqinə müəyyən təsir göstərə bilər. Bu səbəbdən gələcək tədqiqatlarda müxtəlif yaş qrupları üzrə empirik araşdırmaların, müəllim, şagird və valideynlər arasında sorğuların, müsahibələrin və uzunmüddətli müşahidələrin aparılması məqsədəuyğun olardı. Eyni zamanda rəqəmsal texnologiyaların, süni intellekt əsaslı öyrənmə sistemlərinin və sosial-emosional öyrənmə proqramlarının şəxsiyyətin formalaşmasına təsirinin eksperimental metodlarla öyrənilməsi bu sahədə elmi biliklərin daha da zənginləşməsinə imkan verə bilər. Ümumilikdə aparılmış müzakirə göstərir ki, təhsil şəxsiyyətin formalaşmasını təmin edən çoxölçülü və dinamik prosesdir. Onun səmərəliliyi yalnız tədris proqramlarının məzmunundan deyil, müəllimin peşəkarlığından, məktəb mühitindən, ailə dəstəyindən, sosial münasibətlərdən və dövlətin təhsil siyasətindən asılıdır. Müasir dövrdə keyfiyyətli təhsil modeli yalnız bilikli deyil, həm də yüksək mənəvi dəyərlərə malik, tənqidi düşünən, sosial məsuliyyətli, yaradıcı və dəyişən dünyaya uyğunlaşa bilən şəxsiyyət formalaşdırmağı əsas məqsəd kimi qarşıya qoymalıdır. Məhz belə bir yanaşma cəmiyyətin davamlı inkişafını təmin edən insan kapitalının formalaşmasına və gələcək nəsillərin hərtərəfli inkişafına mühüm töhfə verəcəkdir.

Müzakirə

Tədqiqat göstərir ki, müasir təhsil sistemi şagirdyönümlü yanaşmanı əsas götürməlidir. Layihə əsaslı öyrənmə, problem həllinə yönəlmiş fəaliyyətlər və əməkdaşlığa əsaslanan təlim metodları şagirdlərin tənqidi düşünmə, yaradıcı yanaşma, ünsiyyət və qərarvermə bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu yanaşma Deweyin təcrübəyə əsaslanan təhsil konsepsiyası və Vygotskynin sosial-konstruktivist nəzəriyyəsi ilə uyğunluq təşkil edir. Araşdırma həmçinin təsdiq edir ki, müəllim yalnız bilik ötürən şəxs deyil, həm də şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən əsas pedaqoji liderdir. Müəllimin peşə etikası, ədalətli münasibəti, emosional dəstəyi və kommunikasiya bacarıqları şagirdlərin dəyərlər sisteminin, özünəinamının və sosial davranışının inkişafında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan müəllim hazırlığında pedaqoji biliklə yanaşı, inkişaf psixologiyası, emosional intellekt və inklüziv təhsil sahələrinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir. Müzakirə nəticələri göstərir ki, rəqəmsallaşma təhsil qarşısında yeni vəzifələr müəyyənləşdirmişdir. Süni intellekt və rəqəmsal texnologiyalar təlim imkanlarını genişləndirsə də, onlar müəllimin tərbiyəedici və şəxsiyyət formalaşdırıcı funksiyasını əvəz edə bilməz. Buna görə media savadlılığı, rəqəmsal etik davranış və informasiya təhlükəsizliyi müasir kurikulumun mühüm istiqamətlərindən biri olmalıdır.

Bronfenbrennerin ekoloji yanaşmasına uyğun olaraq, şəxsiyyətin inkişafı yalnız məktəbdən deyil, ailə və cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqədən də asılıdır. Buna görə məktəb–ailə əməkdaşlığının gücləndirilməsi, inklüziv təhsil mühitinin yaradılması və sosial-emosional öyrənmənin təhsil prosesinə inteqrasiyası şəxsiyyətyönümlü təhsilin səmərəliliyini artıracaqdır. Bununla yanaşı, tədqiqat nəzəri xarakter daşdığından nəticələr əsasən elmi mənbələrin təhlilinə əsaslanır. Gələcək tədqiqatlarda müxtəlif yaş qrupları üzrə empirik araşdırmaların aparılması, həmçinin rəqəmsal texnologiyalar və süni intellektin şəxsiyyətin formalaşmasına təsirinin praktik müstəvidə öyrənilməsi məqsədəuyğun olardı. Ümumilikdə, aparılmış müzakirə göstərir ki, müasir təhsil sistemi yalnız akademik biliklərin ötürülməsinə deyil, həm də yüksək mənəvi dəyərlərə malik, tənqidi düşünən,

sosial məsuliyyətli və dəyişən cəmiyyətə uyğunlaşa bilən şəxsiyyətin formalaşdırılmasına xidmət etməlidir.

Nəticə

Aparılmış tədqiqat göstərmişdir ki, təhsil şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən ən mühüm sosial institutlardan biri olmaqla, fərdin intellektual, sosial, mənəvi və emosional inkişafının əsas determinantlarından biridir. Nəzəri mənbələrin sistemli təhlili əsasında müəyyən edilmişdir ki, təhsil yalnız bilik və bacarıqların mənimsədilməsi prosesi deyil, həm də tənqidi düşünmə, etik davranış, sosial məsuliyyət, vətəndaşlıq mövqeyi və özünüreallaşdırma kimi mühüm şəxsi keyfiyyətlərin formalaşmasını təmin edən çoxşaxəli inkişaf mühitidir. Tədqiqatın nəticələri klassik və müasir pedaqoji nəzəriyyələrin əsas müddəalarını təsdiqləyərək göstərmişdir ki, şəxsiyyətin inkişafı təlimin məzmunu ilə yanaşı, müəllim-şagird münasibətləri, məktəb mühiti, ailə dəstəyi, sosial qarşılıqlı əlaqələr və cəmiyyətin təhsilə münasibəti ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan təhsil sistemi yalnız akademik nailiyyətlərin artırılmasına deyil, həm də yüksək mənəvi dəyərlərə malik, yaradıcı, müstəqil düşünən və sosial məsuliyyətli şəxsiyyətin formalaşdırılmasına yönəldilməlidir. Araşdırma həmçinin göstərmişdir ki, qloballaşma, rəqəmsallaşma və informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən amillərin xarakterini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir. Müasir dövrdə təhsil sistemi öyrənənlərdə yalnız fənn bilikləri deyil, eyni zamanda media savadlılığı, rəqəmsal etik davranış, kommunikativ kompetensiya, emosional intellekt və dəyişən sosial şəraitə uyğunlaşma bacarıqları formalaşdırmalıdır. Bu xüsusiyyətlər XXI əsr insan kapitalının əsas komponentləri kimi qiymətləndirilməlidir.

Beləliklə, təhsil cəmiyyətin davamlı inkişafını təmin edən strateji sahə olmaqla yanaşı, hərtərəfli inkişaf etmiş, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik, tənqidi düşünən, sosial məsuliyyətli və dəyişən dünyaya uğurla uyğunlaşa bilən şəxsiyyətin formalaşmasının əsas təminatçısı kimi çıxış edir. Bu baxımdan şəxsiyyətyönlü, humanist və innovativ təhsil modelinin inkişaf etdirilməsi gələcək təhsil siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

- Dewey, J. *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. New York: Macmillan, 1916.
- Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
- Piaget, J. *The Psychology of the Child*. New York: Basic Books, 1969.
- Erikson, E. H. *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton & Company, 1968.
- Bandura, A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
- Rogers, C. R. *Freedom to Learn*. Columbus, OH: Merrill, 1969.
- Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder and Herder, 1970.
- Noddings, N. *Happiness and Education*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Bronfenbrenner, U. *The Ecology of Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
- İsmixanov, M. *Pedaqogika*. Bakı: Müəllim nəşriyyatı, 2010.
- Mehdiyev, R. *Təhsil və cəmiyyətin inkişafı*. Bakı: Şərq-Qərb, 2012.
- UNESCO. *Education for Sustainable Development*. Paris: UNESCO, 2026.
- <https://www.unesco.org/en/sustainable-development/education>